

ЛЮДИ, ЦЕРКВА, ДЕРЖАВА: ТАЙНИ БАБУСИНОГО СВІТУ

Під час антирелігійної кампанії кінця 50-х – початку 60-х рр. минулого століття, Нікіта Хрущов обіцяв іноземним кореспондентам за двадцять років показати по телевізору останнього радянського попа. Важко сказати, чого було більше у цій заяві – віри, у те, що релігія як така приречена на вимирання, чи фанатичної віри у комунізм, який прийде, якщо додати до ленінської електрифікації усієї країни ще й хімізацію народного господарства. Науковий поступ, політ у космос і поширення телебачення мали остаточно розсіяти темряву релігійних забобонів і визволити з пут релігії молоде покоління радянських людей. До того часу невинуваті бабусі, які переважно наповнювали православні храми радянської доби, мали б просто вимерти. Бабусі, однак, не вимерли і як група пережили не тільки оголошену зорю комунізму, а і його неоголошений присмерк. Наступник Хрущова Леонід Брежнєв у присутності іноземних гостей вже обіймався з патріархом Московським Піменом, а останній радянський лідер Михайло Горбачов узагалі проголосив релігійну свободу невід’ємною частиною соціалізму. Хрущовські попи та бабусі зберегли віру і передали її наступним поколінням. Питання, як вони це зробили, досі залишається без задовільної відповіді.

Наталя Шліхта починає власну книжку з розповіді про свою бабусю, яка на Великдень привела онучку-піонерку до церкви. Особиста історія цієї жінки, котра вихована як греко-католичка, потрапила під підозру влади через лист до Брежнєва з проханням відкрити зачинену православну церкву; будучи православною, без вагань вступила до відновленої греко-католицької громади, а ставши однією з активісток цієї громади, зберегла православну ідентичність, бо та пов’язувала її з її українською традицією – вірою княгині Ольги і князя Володимира, не є цілком унікальною в Укра-

їні. Натомість, ця особиста історія ставить під сумнів більшість усталених у сучасній науці уявлень про конфесійний кордон між православним Сходом і католицьким Заходом, який начебто перетинає Україну, про співвідношення між національною ідентичністю та релігійним вибором українців, стосунки між опором атеїстичному режиму та співпрацею з ним. Щоб зрозуміти світогляд відносно типової в Україні й зовсім нетипової в науці про Україну бабусі, Наталя Шліхта відмовляється від багатьох стереотипів і штампів сучасної історіографії та вводить читача у складний світ співвідношення між державою, церквою й людьми у “довгу” післявоєнну добу: чверть століття, яке чималою мірою визначило майбутнє інституційної релігії в Україні.

Книжка, яку Ви тримаєте в руках, є одним з перших досліджень з історії церковно-державних взаємин та релігійного життя в Україні, що вповні бере до уваги не тільки надбання української та східно-європейської історіографії, але також є вписаним в історіографію світову, і то не лише проблеми церковно-державних відносин чи історії православної та греко-католицької церков. Виходячи з власного розуміння проблеми, нових архівних знахідок, численних інтерв'ю з учасниками й “самовидцями” подій та процесів, які описано у книзі, Наталя Шліхта йде далі ніж її поважні попередники як на Сході, так і на Заході. Вона підважує спрощенні уявлення про незмінну тоталітарну радянську систему, колаборацію тих, хто належав до толерованих державою церков, та ексклюзивне мучеництво інших. У цій інетрпретації з'являються не тільки біле й чорне, але також різномантність і різнобарв'я сірого: багатьох перехідних форм між полюсами співпраці та супротиву, з яких і складалося життя більшості українських вірян післявоєнної, хрущовської та початку застійної доби. Така увага до втраченого “сірого”, повсякденного у житті ієрархів, священників, вірних і чиновників, які наглядали за ними, дає змогу представити (і, головне, зрозуміти) загублені сьогодні коди їхньої щоденної поведінки та відтворити застосовані ними стратегії виживання.

Широка суспільна контекстуалізація радянського релігійного життя дозволяє авторці зрозуміти його не тільки ззовні, а й зсередини. Тонкий та уважний аналіз дис-

курсу, вживаного авторами петицій проти закриття церков, вказує не тільки на можливість мирного співіснування в радянську епоху лояльності до атеїстичної держави та вірності ледве толерованій вірі, а і вказує на здібності зовні лояльного й радянського за формою дискурсу мати неабиякий протестовний потенціал. Наталя Шліхта зуміла це довести на матеріалах Східної України, але її аналіз має ширше застосування і пояснює, крім іншого, причини неласки, в яку впала її бабуся, звернувшись до Брежнєва із зовні невинним проханням — відкрити не греко-католицьку, а православну церкву у своєму галицькому селі. Читач має нагоду зрозуміти не тільки стратегії релігійного виживання з боку пересічних вірних, але також ціну вибору, який робили свого часу, щоб зберегти інституційну релігію, українські священники та ієрархи, включно з сучасними церковними лідерами — митрополитами Філаретом (Денисенком) і Володимиром (Сабоданом)— вони, як і багато інших відомих сьогодні осіб, є негероїчними героями цієї студії.

Найцікавішими і, мабуть, найбільш контроверсійними є ті частини кижки, де йдеться про “воз’єднаних”, колишніх греко-католиків, яких влада примусила “повернутися до віри батьків”, тобто православ’я. Вони були прокляті з одного боку, замовчвані з обох боків, однак разом з тим, становили кількісне ядро українського повоєнного православ’я, допомогли зберегти православний екзархат, забезпечили його український характер, а згодом стали джерелом формування і відродженої греко-католицької церкви, і незалежних від Московського патріархату українських православних церков. Наталя Шліхта, мабуть, є першим істориком, хто з такою увагою та інтелектуальною чесністю досліджує цю мовчазну (з погляду наявної історіографії) більшість і надає їй голосу та зрозумілого нам сьогодні звучання. Розглядаючи декларовані та приховані мотиви переходу греко-католиків у православ’я, Наталя Шліхта змогла показати умовність конфесійного кордону на українському заході й важливість обрядових практик та національних ідентичностей для тих, хто зробив вимушений вибір його перетнути. Достоту, як колись для православних XVIII століття, їхня церква внаслідок переходу на унію не переставала бути руською, так само в середині XX століття під час

повернення в православ'я вона залишилася українською та своєю. Запропонована авторкою модель “церкви у церкві”, де колишні греко-католики зберігли власну ідентичність у рамках українського православного екзархату, допомагає нам збагнути не тільки дивний, на позір, вибір авторчиної бабусі, з розповіді про яку починається ця книжка, а й пояснити феномен пізнішого масового переходу православних священників та вірян у греко-католицизм, знову, як казали, у “віру батьків”.

Історія церкви без святих та апостатів, представлена в цій праці насправді є історією надзвичайно героїчною. Принаймні, таке враження на мене справила книга та її спроба осягнути церковну повсякденність. Але головна заслуга авторки полягає не в де-героїзації старих героїв чи створенні нових, а в наданні нам змоги краще зрозуміти світ, з яким ми й далі стикаємося в сучасному житті, але чимраз менше розуміємо.

Сергій Плохій